

השנאה במכוננת את הקבוצה במקום/ אמיר קופפרשמידט

הרצאה במסגרת סמינר 'על השנאה... ועל המקום' ברשת הלאקאניאנית, 19 במאי 2025

נקודת המוצא לדברים שאביא להלן הייתה היתקלות אקראית למדי בציטוט של דברים שכבר הושמעו זה מכבר. מדובר במה שאפשר אולי לכנות כ'פליטת פה ציבורית' – שכן על אף שהדובר היה מודע היטב לדבריו, הוא כלל לא לקח בחשבון כי בן שיחו מקליט אותו שלא על פי ידיעתו – הליך שלעת הזו עדיין אינו מנוגד לחוק – וכך הגיח לספירה הציבורית מה שתמיד ידענו. והרי הציטוט:

"הציבור הזה – אני קורא לו אפילו הלא-אשכנזי הזה, כן – מה מחמם אותו? הרי הוא אומר: מה? הם? נראה להם. למה הם שונאים את התקשורת? למה הם צעקו 'הו-הא מה קרה, נוני אכל אותה' אחרי הבחירות? הם שונאים הכול. הצלחנו להטריף את ה... השנאה הזאת היא מה שמאחד את המחנה שלנו."¹

הנה כי כן, קיבלתי הדגמה לתהייה הזו שלי, מדוע בפסיכואנליזה השנאה ממוקמת דווקא בצד של הארוס, ולא בצד של האלימות, התוקפנות וההרס – על אף שבשיח השגור ואולי אף בהיגיון הפשוט נהוג לכרוך אותם יחד; השנאה, אם כך, מאחדת בני אדם.

זה עורר בי עניין מסוים לחזור, ממקום אחר, למה שהעסיק אותי רבות בהכשרה ובפרקטיקה שלי בעבר, בעבודה עם קבוצות וארגונים, שדווקא שם נתקלתי לראשונה בלאקאן. מכאן הובילה הדרך לטקסט מוקדם של לאקאן, שנכתב כדיון וחשבון על ביקור מחקרי בן חמישה שבועות שערך בבריטניה בספטמבר 1945, ובו התרשם מפועלם של שני פסיכיאטרים בריטים שעבדו במוסד פסיכיאטרי צבאי. אך ככל שקראתי עוד, חשתי שקודם לכן עלי להבהיר לעצמי כמה דברים בסיסיים ביותר כמו למשל מדוע דווקא השנאה נמצאת בראשית הדברים? מדוע בפסיכואנליזה היא 'תשוקת נפש' ולא רגש? מה בינה ובין ההתענגות? מה הרלוונטיות שלה לזמן שלנו ולמקום בו אנו נמצאים?

אביא בפניהם אוסף של דברים בשם אומרם, כאופן של מונטאז' של טקסטים שמצאתי כמעניינים;

בחרתי חמש נקודות לציון:

- א. השנאה כאפקט.
- ב. בראשית הייתה השנאה.
- ג. השנאה אינה בצד של האלימות.
- ד. שנאה עצמית ואשמה מעבר לאב.

¹ נתן אשל, מקורבו ואיש סודו של נתניהו, מתוך הקלטה של שיחה שהתרחשה לפני בחירות ספטמבר 2019 בינו לבין "גורם מקצועי שאותו ביקש לשכור כיועץ פוליטי ומשפטי" לראש הממשלה.

ה. הקבוצה כמיקומו של אירוע ממשי בגוף?

א. השנאה כאפקט

אריק לוראן² מציין כי כבר מראשית הוראתו, לאקאן נתן לאפקטים הפרוידיאניים ממד אתי ולא פסיכולוגי. כבר מהסמינר הראשון שלו, האהבה והשנאה מוגדרות כ'תשוקות של ההווה'. הן מכוונות אל מה שבאחר הוא הפגם היסודי, אל מה שאין לו (he does not have), אבל מה שהוא כן (he is). ככל שהוראתו מתקדמת, לאקאן זונח את ההידבקויות עם ההווה כדי להדגיש את הסובסטנציה המתענגת. בהוראה האחרונה שדלו, שמתחילה עם הסמינר ה-20, 'עוד', הוא מנסח מחדש את האפקטים הפרוידיאניים וימשיך בניסוח זה שנה מאוחר יותר ב'טלוויזיה'. בסוף הסמינר 'עוד' כבר מופיעה ההשלכה הראשונה של הניסוח של האפקטים עם ההתענגות. השנאה מקבלת קדימות על פני האהבה בגישה אל האחר. אהבה מקושרת למראיות העין בעוד שתשוקת השנאה מכוונת אל עבר הממשי: "מהו זה שעושה את האחר הזה לכל כך אחר שאפשר לשנוא אותו בעצם היותו? זו השנאה של ההתענגות של האחר. זו היא הצורה הכללית ביותר של הגזענות המודרנית, לה אנו עדים. זו השנאה של הדרך הפרטיקולרית בה האחר מתענג." (מילר, 2017, p. 98-111). אחזור לכך בהמשך.

מתוך הטקסט של ז'אק-אלן מילר, "האפקטים בהתנסות הפסיכואנליטית"³, אשר תרגום שלו לעברית ניתן למצוא בגיליון מס' 9 של 'עת לאקאן':

"מבחינה זו נקודת המוצא שלנו היא שלסובייקט אין יחס ישיר לעולם, אלא שקיים ביסודו של דבר תיווך של האיווי במובן של גרף האיווי עצמו. אין ספק שבאפקט, מדובר בגוף, ליתר דיוק אפקטים של השפה על הגוף - אפקטים אלו, שמניתי לאחרונה, של חיתוך, של צמצום בחיוניות, של ריקון של התענגות, דהיינו, על פי המונח של לאקאן, של *autrification* "אחרותיות" של הגוף. מה שפריד מכנה ההפרדה של מכסת האפקט מהרעיון, הופך עבורנו להיבור של המסמן והאובייקט *a*.

האוריינטציה הלאקאניאנית כורכת בחובה הבחנה בין הרגשות של המשלב החייתי, הוויטאלי, כתגובה למתרחש בעולם, לבין האפקטים ככאלה שהם מן הסובייקט. כך לאקאן מעלה את השאלה מדרגה - מרגשות ואפקטים, הדיון עובר לאפקטים ותשוקות. אם נפנה להבחנה שנקבעה באנתרופולוגיה הקאנטיאנית, לרגש יש זיכרון קצר, בעוד שהתשוקה, מתמשכת, לוקחת לעצמה את הזמן לחשוב להשגת מטרתה.

אולם ההבחנה הזו בין הרגש ברגע העכשווי לבין התשוקה שלוקחת את זמנה אינה עבורנו העיקר, אלא בכך שהתשוקה משמרת את היחס לאובייקט; מבחינה זו, היא, בדמיוני, היחס לאובייקט זה. לאקאן עובר

² Éric Laurent : Europe through the Ordeal of Hate (Part 1 & 2) : 16th February 2019 (Milan, Italy)
Closing speech made at the ZADIG European Forum – Love and Hate for Europe, Milan 16th February 2019. Published, Part 1 – p250-256 & Part 2 – p257-261 of *The Lacanian Review*, Issue 09-*Still Life?*, Spring 2020.

³ Jacques-Alain Miller, "Extimate Enemies," Trans. Frederic-Charles Baitinger & Azeen Khan, *The Lacanian Review*, Issue 3, Summer 2017, 30-42.

⁴ Miller, J.A. (2016). Les affects dans l'expérience analytique. *La Cause du Désir*, no. 93, p. 98-111.

מהפסיכופיזיולוגיה לאתיקה. ב-טלוויזיה, הוא תוחם פשוטו כמשמעו את האפקטים כ"תשוקות הנפש" - פרובוקציה שנועדה להרחיק כל תיאוריזציה של האפקט במונחים פסיכופיזיולוגיים או פסיכולוגיים.

בסמינר העשירי שלו, 'המועקה', לאקאן מבחין כבר בהתחלה בין המועקה לרגש "בהסבר לטבלה בה הוא רושם באלכסון ובשלושה משלבים נבדלים, "עכבה", "סימפטום" ו"חרדה". תכף ומיד הוא מתרחק מהבעיות הפסיכופיזיולוגיות של פורקן או של שינויים גופניים אליהם מתייחסים כתחושות (sentiments). הוא מיד מבחין בין המועקה לבין הרגש (émotion), מה שמקנה את כל הערך למה שהוא אומר על כך, כלומר שמועקה היא אָפֶקט, לא רגש. מה זה אומר? בעוד שהתאוריה הקלאסית של הרגשות הייתה תמיד דווקא תיאוריה על היחסים של האני והעולם, לאקאן מדגיש את זאת שבפסיכואנליזה, יש להתייחס למשלב האפקט ככפוף לסובייקט ולמסמן: האפקט רוצה לומר שהסובייקט מושפע ביחסיו לאחר.

ומילר ממשיך: "באפקט, אם כן, מדובר במסמן ובאחר. אלא שלשני המונחים הללו עלינו להוסיף שלישי: ההתענגות. לא הביולוגיה ולא הפסיכופיזיולוגיה מאפשרות למקם את ההתענגות. המכשיר המתאים בכדי למקמה - בעבודתו של פרויד עצמו - הוא האתיקה.

בסמינר המועקה, הוא גם מדגיש שהוא לא יוצר "תיאוריה כללית של אפקטים", שכן, הוא אומר, "אנחנו לא [...] פסיכולוגים", איננו יוצרים שיח על הפסיכה, אלא על היחס של הסובייקט למסמן."

ב. בראשית הייתה השנאה

נפנה כעת לשאלת הראשיות של השנאה ומדוע היא כה מוצקה ובלתי ניתנת להכחדה. אנאל ליבוביץ'-קנהן התייחסה לכך בחיבורה 'האקטואליות של השנאה'⁵, שפורסם בצרפת ב 2020 סביב עלייתו המחודשת של הימין הקיצוני בצרפת. היא מציינת את ההסבר הפסיכולוגיסטי הרווח לפיו "האפקט של השונא מושלך על האחר כך שהשונא ישתחרר מעול אומללותו שלו, המעיק עליו. מהיבט זה נתפס השונא כאובייקט להקרבה שרצוי להרוס אותו, וכשהנסיבות מאפשרות זאת, הוא גם הופך ליעד השנאה, מפני שהוא נושא עליו את מה שהסובייקט שונא בעצמו בלי שהוא מסוגל להכיר בכך שזה חלק ממנו" והיא ממשיכה, "ההיפוך הזה, שהוא בוודאי קלאסי, מחזיר את שנאת האחר לשנאת העצמי. גם אם התיאוריה הזו נכונה, אין בה התייחסות אל עומק השנאה, וכיוון שכך, היא אינה מביאה בחשבון את איתנותה ואת נצחיותה של השנאה. ואכן, את הממד שככל הנראה אינו בר צמצום, שמלווה את השנאה, ניתן לתפוס רק אם ניתן את הדעת על אותו אפקט בנקודה הלוגית שבה הוא מגיח ונמצא מעל לשנאה העצמית, שלא אחת נחשבת לראשית ולאחרית של שנאת האחר."

⁵ ליבוביץ'-קנהן, א., "האקטואליות של השנאה - נקודת מבט פסיכואנליטית", תרגום שולה הרן, רסלינג, 2023.

אם כך, מוצקותה של השנאה והעובדה שהיא עקשנית ואינה ניתנת להכחדה מכוונת לחפש את הסיבה במקום אחר. וכך היא ממשיכה: "נדגיש אפוא, שיותר משהשנאה מבטאת יחס של עצמי לעצמי, היא מבטאת יחס של העצמי לאחרות, השוכנת בתוך כל אחד מאיתנו. את האחרות הזאת אנו כותבים בה"א הידיעה, כי אין היא עצמי אחר, שהוא כפיל של הראשון. תהא אשר תהא, היא זרה לאדם יותר מאשר אנשים אחרים זרים לו. אין חשים בה מדי יום ביומו, אלא דווקא בנסיבות מיוחדות, ואז העומק שלה מתחוור, יחד עם זה שהוא לחלוטין פנימי. לאקאן מאתר אותה במה שהמציא בלב מסוים – "התענגות אחרת". "אחרת", כי אינה נתונה לסובייקטיביזציה כלשהי, ואף לא לאובייקטיביזציה. כמעט אי אפשר לבטאה במילים, ואפשר לזהותה רק על פי השלכותיה על הסובייקט. לפיכך היא, ראשית, אחרת מבחינת הסובייקט החש בה, ואחרי כן, מכוח ההשלכות, היא אחרת ביחס לאחרים. אם כן, ננסה לעמוד על טיבה של השנאה על בסיס דברים אלו, מכיוון שהשנאה אצל השונא היא התוצאה של יחס מסוים להתענגות אחרת זו, כלומר, כלפי האחרות שהיא גורמת להגחתה." מדובר אם כך באירוע גוף, קרי אפקט של המסמן על הגוף, דבר שמביא בו זמנית לפריצה של התענגות יחד עם אבדן נצחי של התענגות, מה שהופך את הסובייקט מופרד מההתענגות שלו.

מה ניתן אם כך לעשות? ליבוביץ'-קנהן מסבירה: "אל מול האחרות, באל"ף רבתי אשר שוכנת בנו, וכדי שתהיה לחלק מאיתנו, היא מורגשת תמיד כזרה לחלוטין – עולות שתי אפשרויות שמוצעות, אם כן, לסובייקט. ראשית, הוא יכול לחמוק מהעניין, ואז ישנא את עצמו על שלא היה מסוגל להתמודד כיאות עם מה שהעמידו הנסיבות בדרכו, היינו, בחירה, התחייבות המגלמת בתוכה אבדן. העצב והדיכאון מצויים בבסיס ההתחמקות הזאת. כל עוד היא תתקיים, הן יתקיימו – מהיבט זה סבר לאקאן שהדיכאון הוא תולדה של חולשה מוסרית. אך הסובייקט גם יכול לחמוק מכך בלי לשנא את עצמו, ומכאן גם בלי להזיק לעצמו, אך תוך כדי שנאת אחרים, כי הוא ממקם בהם את השנאה שהוא חש כלפי עצמו אך ורק משום שאינו מסוגל להביא את עצמו לבצע את הבחירה המתבקשת. הוא גם יכול לשנא את עצמו ולשנא אחרים בה בעת, מכיוון שהאפשרות הראשונה אינה מבטלת את השנייה." ליבוביץ'-קנהן מציעה גם אפשרות שלישית שעומדת לבחירתו של הסובייקט, לה היא קוראת 'היתלשות יצירתית' ובה היא רואה את "הנתיב האתי היחיד המוצע לסובייקט הנוטה לשנא." בבסיס הכיוון הזה ניצב הרעיון שהאחרות השוכנת בקרבנו היא כשלעצמה מעבר לטוב ולרע, היא אינה מיטיבה או מרעה אלא היא קודמת לכל שיפוט ורק היחס שמקיימים איתה עשוי להיות טוב או רע. "הדבר יכול להוליד הן את המיטב והן את הגרוע: המיטב, אם ניאות לקבל אחריות לאחרות, כמו לעצמנו, כלומר להישען על הפער שהיא פותחת, והגרוע קורה אם אנחנו משליכים אותה אל תוך השנאה (העצמית ו/או של האחר), כדי להתעלם ממנה." אפשר לחשוב על כך, ברוח הדברים שכבר התחלנו לדבר עליהם, שמדובר בניסיון למצוא לשנאה מקום אחר. כשלעצמי, אני חושב שמהו מוחמץ כאן – וזאת מבלי להתייחס דווקא להסבר ההשלכתי ממנו היא הסתייגה בראשית דבריה – כי אם השנאה היא תמיד בראשית הדברים, ואם היא מוצקה ובלתי ניתנת להכחדה, ואם היא מהווה אופן של קשר חברתי, אזי

מדובר במשהו אחר מאשר, וסליחה על הנימה הסרקסטית, מה שעלול להישמע כמו הזמנה לחבק את האחרות שבתוכנו.

לוראן⁶ מציע נקודת מבט נוספת. בדברים שנשא בסיום כנס של הפורום האירופי ב- 16 בפברואר 2019 במילאנו, ושעסק ב'אהבה ושנאה לאירופה', הוא מתייחס לדברים שלאקאן אמר בסמינר ה- 24, בשיעור מה- 10 במאי, 1977:

"הצגתי גם את המשהו הזה שנאמר על האוניברסלי, וזאת כדי להכחיש אותו; אמרתי שאין הכל (tous). זו אכן הסיבה שנשים הן יותר גברים מגברים. הן אינן כולן (pas-toutes), כפי שאמרתי. לכן, לאותו כולם אין תו משותף; בכל זאת יש להם את התו הזה, את התו היחיד הזה, המאפיין שתיארתי כתו האונארי. הם מתנחמים על ידי האחד. יש משהו-מן-האחד, חזרתי על כך עכשיו כדי לומר שיש משהו-מן-האחד, ושום דבר אחר. יש משהו-מן-האחד, אבל זה אומר שבכל זאת יש איזשהו רגש (sentiment). לרגש הזה קראתי, לפי האונארים (unarités) שקראתי לו התמיכה, התמיכה של מה שאני אכן חייב להכיר, שנאה, במידה ששנאה זו דומה לאהבה."

לוראן רואה אם כך את השנאהבה "כתולדה של ההפרדה מההתענגות של אחדים אחרים. בIODענו זאת, ידיעת האפוריות של אהבה וההתענגות בסביבת השכן, אינה גוזרת עלינו ציניות, לא חוסר תנועה, ולא התבוננות בנוכחות הבלתי ניתנת לצמצום של שנאה או רוע. קדימות זו של שנאה היא מעל הכל דה-אידיאליזציה של אהבה כאפקט ראשון. אנו רואים את פוריותה של גישה זו בניסוח מחדש של ההעברה בהוראתו האחרונה של לאקאן. ההעברה החיובית, אשר נבנתה על הפיקציה של הסובייקט המונח לידע, היא, בהוראה האחרונה, שנייה ביחס להעברה השלילית, שאינה זקוקה להשערה כלשהי." נחזור לכך כשנדבר על ההתארגנויות החברתיות בימינו.

ג. השנאה אינה בצד של האלימות

הנטייה לכלול את השנאה יחד עם האלימות היא כל כך אינטואיטיבית עד שזה מפתיע להיווכח שבפסיכואנליזה פני הדברים אינם בדיוק כך. הנה למשל קטע ממאמר דעה של ד"ר אורית קמיר, חוקרת ומרצה למשפט, מגדר ותרבות, פעילה פמיניסטית ועומדת בראש ההנהלה של המרכז הישראלי לכבוד האדם, שפורסם בסוף השבוע האחרון בעיתון 'הארץ':

"מעולם לא ראיתי כל כך הרבה רוע; כל כך הרבה אנשים שששים להביע רשעות; שמתחרים זה בזה בהפגנת אטימות והעדד אמפתיה. בכלל לא ידעתי שאנשים מסוגלים להיות כל כך רעים. לשמוח בכאבם של

⁶ The Lacanian Review, Issue 09-Still Life?, Spring 2020. p257-261 (2 ראו הערת שולים)

אחרים. לעלוז כשאנשים סובלים, מורעבים, גוססים, מאבדים כל מה שיש להם ומתים. לכן מעולם לא פחדתי כל כך.

ההרגשה היא, שסכר אדיר נפרץ והמוני ישראלים מסירים מעצמם כל רסן של אנושיות ודוהרים להתפלש יחדיו בשנאה רעילה, בשמחה לאיד, בדה־הומניזציה ובאלימות. כאילו רק חיכו לרגע שבו יוכלו להשתחרר מכללי הנימוס שחייבו אותם לשמור על מראית עין של מוסריות. בקריאות גיל הם משילים מעצמם את המוסכמות והנורמות שהחברה האנושית בונה זה אלפי שנים כדי לרסן את השתוללות האיד. הם מעניקים לחופש משמעות חדשה: חופש מכבלי התרבות. השוויון נמחק מהלקסיקון שלהם, שלא לדבר על כבוד האדם. חמלה, אמפתיה, אהבת לרעך כמוך – בוטלו.⁷

מילר, עסק בשאלת האלימות אצל ילדים דרך השאלה האם מדובר בסימפטום (ספווילר – לא). הקטע שעניין אותי הוא הקשירה בין ההתענגות לשנאה לצד ההפרדה בין השנאה לבין האלימות.

"ובכן, סירוס=סירוב להתענגות; כתוצאה מכך ההתענגות לא תתקיים. לאקאן מציג הנמקה מפתיעה בשוליים של הדיאלקטיקה, "ההתענגות חייבת להיות מסורבת על מנת שניתן יהיה להשיגה". היא לא הייתה חייבת להתקיים על מנת להתרחש. אפשר להבין את זה כתחבולה של ההתענגות, כפי שהגל מדבר על התחבולה של התבונה. מדובר על העובדה שהסירוס הוא התקה של ההתענגות, שההתענגות חייבת להיות מסורבת ברמה מסוימת על מנת להיות מושגת במשלב של החוק. היא חייבת להיות מסורבת בממשי על מנת להיות מושגת תחת חסותו של הסמלי. זה מה שלאקאן מכנה החוק של האיווי, זה בדיוק סירוב זה להתענגות בממשי, המעבר של ההתענגות לתחתית הנסתרת. זו התוצאה של המטאפורה האבהית, שהיא התרגום במונחים אדיפליים של תהליך ההדחקה, והניתנת להכללה אם אנו מניחים שהאופרטור המהותי של ההדחקה הוא השפה עצמה, הדיבור, אשר מפעיל מעבר זה לתחתית הנסתרת של ההתענגות, במובן של לחסום את עלייתה.

הכופר של תהליך זה – התוצאה של "תהליך ההדחקה", כפי שמתבטא פרויד – הוא בדיוק הסימפטום. הכופר של ההדחקה הוא תצורת הסימפטום כסימן והחלפה של התענגות שלא הגיעה לכדי קיום. במילים אחרות, הלגליזציה של ההתענגות משולמת על-ידי סימפטומטיזציה. בן האנוש כהוויה מדברת נידון להיות סימפטומטי.

מעצם העובדה הזו, ההתענגות היא תמיד התענגות שנעקרה ממקומה, כפי שמדברים על אנשים עקורים – ההתענגות אינה באותו מקום, אינה במקומה המקורי, מוגלת באופן כפוי. אין זה ללא קשר לעידן העכשווי

⁷ עיתון "הארץ", 15 במאי 2025

שלנו. נגיד רק שהמהגרים באים לחפש במערב את מה שעבורם היא התענגות אחרת – מצפים למאות מיליונים של אנשים במהלך המאה העשרים ואחת; זו תהיה תופעה מסיבית ומהותית בו-זמנית במבנה המחודש של החברות שלנו. במובן הזה, ברור שההגירות הגדולות הן סימפטום של אי-נחת בתרבות בעולם המתורבת, גם בתרבות שלהם כמו גם בזו שלנו. אני משאיר היבט זה בצד במסגרת הרצאתי הנוכחית. אני מסתפק באמירה שזהו הרקע שעליו אני מעריך את המשפטים השונים של לאקאן שצוטטו לא מזמן על-ידי אנטוניו די צ'צ'ה, שסיים את מאמרו במילים: "אם רוצים להשתמש במצפן, נזכור עם החיבור "ג'ויס הסימפטום" של לאקאן ש"ההיסטוריה איננה אלא דליפה, לגביה מספרים רק על היציאות" ושבהיסטוריה אינם לוקחים חלק אלא המגורשים".⁸ מדובר על היציאה של ההתענגות, של ההתענגות המגורשת.

האלימות היא הסיפוק של דחף המוות. נציין שבצעם היריב של ארוס במיתוס אליו מתייחס פרויד, היריב של האהבה, אינו השנאה, אלא זה המוות, תנטוס. יש להבחין את האלימות מהשנאה. השנאה היא מאותו צד של האהבה. השנאה, כמו האהבה, היא מהצד של ארוס. מוצדק שלאקאן מדבר על hainamoration [שנאה], מילה שהכתה גלים. האהבה כמו גם השנאה הן שני אופנים של ביטוי אֶפֶקְטִיבִי של ארוס.

1. השנאה היא בצד של ארוס; למעשה היא קשר חזק מאוד לאחר, היא קשר חברתי חשוב.

לאחרונה קראתי באיזשהו מקום קריאה נגד המצדדים בשנאה. אמרתי לעצמי שאני אינני מצדד בשנאה. מרין לה-פאן, אינני שונא אותה; באופן מסוים, אני לא אוהב אותה מספיק על מנת לשנוא אותה. בסדר זה של רעיונות אני יותר נוטה ללעג.

מנגד, בזרם ממנו היא יצאה, ניתן לקרוא בקלות hainamoration [שנאה] כלפי היהודים. מייחסים להם יכולות פנטסטיות. העם היהודי הוא האובייקט של היקסמות יוצאת דופן, עם קדום אשר שרד את הרדיפות הודות לקשר שלו לאות, לליטורל של האות. זהו בו-זמנית אובייקט של היקסמות ושל דחיה, כאשר מצדי אני לא שונא את הפשיסטים, אני יותר נוטה לאלימות כלפיהם.

ולא נשכח שהסובייקט מופיע, שהילד נולד, תחת החסות של הפרנויה. כפי שלאקאן הצביע על כך ב"הפוזיציה של הלא-מודע", הסובייקט "זה מדבר עליו ושה שם שהוא תופס את עצמו".⁹ ב"הערות על

⁸ Di Ciaccia A., « Contre une dérive si funeste », *Lacan Quotidien*, n° 636, 20 mars 2017 (www.lacanquotidien.fr). La citation de J. Lacan est issue de « Joyce le Symptôme », in *Autres écrits*, Paris, Seuil, 2001, p. 568.

⁹ Lacan J., « Position de l'inconscient », *Écrits, op. cit.*, p. 835.

הדוח של דניאל לאגאש¹⁰ יש קטע מאיר עיניים על ההיקבעות של הסובייקט על-ידי שיח שמקדים אותו. עוד לפני שהוא מופיע, זה מדבר עליו [ca פירושו גם 'הסתמי' וגם 'זה']¹¹.

ד. שנאה עצמית ואשמה מעבר לאב

בראיון שנערך עימו ב- 6 באפריל 2019, לקראת כנס ENAPOL IX¹², בסאן פאולו ושנושאו "שנאה, כעס, זעם. אתגרים לפסיכואנליזה", נשאל אריק לוראן על ידי המראיינת, אנה לידיה סנטיאגו פסיכואנליטיקאית של האסכולה:

"אני מתחילה בשנאה אדיפאלית, אשר, על פי פרויד, ממלאת תפקיד חשוב בהיווצרות המונים, ומסתיימת בתחושת האשמה. באותו הקו, אני מדגישה כי שנאה, נקודת המוצא של היווצרות המונים, אינה נעלמת לחלוטין ונשארת בסיס ליריבות בין קהילות, ומהווה את מה שמכונה הזדהות בדלנית (segregative identification). בהתחשב בשנאה שנתרה, הזדהות אי-בדלנית (desegregative identification), לפי מה שאתה מציע בהרצאתך, האם ניתן לחשוב עליה כמעין מסמן, כדי לטפל בשנאה שמתמידה בפעולת היווצרות הקבוצה?

אריק לוראן: הנה את שואלת אותי שאלה מהותית. זוהי שאלה מהותית באוריינטציה שלנו, בחידוש הלאקאניאני של שאלת הפסיכולוגיה של ההמונים של פרויד. פרויד ממקד את הפסיכולוגיה של ההמונים באב, המנהיג, ואומר, בניגוד מוחלט, שהוא גם האב - או המנהיג שהוא תחליף לאב - לא אביו של אדיפוס, לא אבי המשפחה, לא אבי החוק. הוא, להיפך, אבי ההמון, אבי הטוטם והטאבו, האב המיתולוגי שהייתה לו גישה לכל הנשים. כלומר, יש התענגות באותו אב; אובייקט שהופך לאובייקט של כולם. לכל אחד יש גישה להתענגות הנושאת בתוכה נקודה בלתי מוגבלת. אותה נקודה בלתי מוגבלת, אצל פרויד, נחשבה כזו שיכולה להתענג על כל הנשים.

לאקאן משנה את הפרספקטיבה הזו על ידי כך שהוא שם דגש רב יותר על האובייקט, מושא ההתענגות, מאשר על האב. הוא אומר בסמינר VI שמושא ההתענגות הוא אקטופי (מחוץ למקום, ectopic) ביחס לאב; [בהקשר זה, מושא ההתענגות הוא "אקטופי" במובן שהוא ממוקם מחוץ לקואורדינטות הסימבוליות שקבע האב. הוא מייצג עודף שלא ניתן להסבירו במלואו במסגרת הסדר הסמלי, ומדגיש את מגבלות התפקוד

¹⁰ Cf. Lacan J., « Remarque sur le rapport de Daniel Lagache : "Psychanalyse et structure de la personnalité" », *Écrits*, op. cit., p. 647-684.

¹¹ מילר, ז'אק-אלן, "ילדים אלימים" הרצאת הנעילה של יום העיון הרביעי של מכון הילד, 18 במרץ, 2017. תרגום לעברית: דיאנה ברגובוי וזיו נוימן (טיוטה לשימוש פנימי. גרסה באנגלית ניתן למצוא ב - *The Lacanian Review*, Issue 4, (2018).

¹² <https://psicoanalisislacaniano.com/2019/04/16/entrevista-laurent-enapol9-201904/>

האבהי בוויסות ההתענגות] משהו אחר מאשר זה שקשור לרצח האב, על ידי הבחנה בין המלט לאדיפוס. עבור אדיפוס, ברגע שהאב נהרג, הפאלוס נעלם. זה אדיפוס בקולונוס. בעוד שאצל המלט, לאחר מות אביו, הפאלוס המתענג הופך לקלאודיוס, המתחזה שתפס את מקומו של המלך במיטת אמו ונהנה מהממלכה, מאמו וכו'. ואותו פאלוס התענגות המופרד מהאב עצמו הופך לבסיס למה שמייצר את שנאתו של המלט כלפי קלאודיוס, ובו בזמן, את חוסר יכולתו לשלול אותו, להרוג אותו. שנאה זו היא שנאה להתענגותו של האחר.

אבל ההתענגות מהאחר היא גם ההתענגות שנמצאת בתוכי, מאחר שאיני יודע את ההתענגות שלי. אני מכיר רק את ההתענגות מהאחר שאני דוחה, ואני ממנהר לגנות את האחר כמי שמתענג בדרך אחרת כדי לא למצוא את עצמי מתעמת עם ההתענגות שלי. אובייקטים פנימיים רעים, כפי שאמר פרויד, ובמיוחד כפי שפותחו מאוחר יותר בפסיכואנליזה על ידי מלאני קליין על ידי לאקאן שלקח אותם קדימה והעמיק בלוגיקה שלהם.

אז, כפי שמציין ז'אק-אלן מילר במאמר חשוב מאוד על גזענות, מצביע על כך שהבסיס לדחיית האחר הוא שנאה להתענגותי שלי, שממנה אני מופרד. אפילו במאמרי "גזענות 2.0", אני נוקט בזווית שונה על הכנסת הוודאות המטרימה, על השאלה הזו כיצד הגדרת האדם כרוכה ראשית בדחייה של האחר.

במובן הזה, שנאה - כפי שאמרת - היא שארית. כן, אבל זה גם בהתחלה. זה בתחילת כל הזדהות אפשרית. במערכת היחסים הבסיסית שלי עם העולם, ישנה דחייה של ההתענגות הרעה שממנה אני תמיד מוצא את עצמי מופרד. במובן זה, שנאה היא גם שארית בלתי ניתנת למחיקה, אבל היא גם בלב ליבה של מערכת היחסים שיש לנו עם אחרים כבר מההתחלה. וזו הסיבה שפרויד מגלה שההזדהות הראשונית הוא אהבה לאב. לאקאן מבדיל את עצמו מנקודת מבט זו בכך שהוא הולך מעבר להזדהות ראשונית זו וסבור כי, במקום זאת, האפקט הפרוידיאני par excellence הוא שנאה. לא אהבה לאב בהתחלה, אלא שנאה להתענגות ואהבה נרקיסטית באותה הכרה של אותה דמות שהייתה מחביאה את ההתענגות הרעה הזו. שנאהבה היא תשוקה בסיסית. זה דוחק, נניח, את האינדיקציות הפרוידיאניות הקלאסיות, מה שהופך את תפיסתו של לאקאן את תופעות ההמונים באופן ברור שונה מזו של פרויד בשנת 1921. לאקאן מציב את האובייקט הזה מלפנים ומלכתחילה; ולא שנאה אדיפלית אלא שנאה פוסט-אדיפלית. "פוסט" במובן של לוגיקה שונה, לא שלילית.

בחווייה הפסיכואנליטית אנו יכולים לעשות שימוש בפיקציה של שם האב כדי להיפטר ממנה, אך תחילה על ידי שימוש בה. מנגד, איננו יכולים להיפטר משנאה, היא נשארת. זהו מצב מהותי כלפי האחר שיש לעבוד עליו, לתרבותו, לטפחו. זוהי החוויה הפסיכואנליטית שעושה את זה, אבל למען האמת, אי אפשר להתעלם ממנה ולחשוב שפינינו אותה. להיפך, למקם אותה מחדש (replacement) זה מהותי. אם כן, במובן מסוים,

היא בהתחלה, היא בסוף, היא חוצה את החוויה ומעל הכל היא מונחת מעבר לתסביך אדיפוס. היא ממוקמת באירוע הגוף הבסיסי שהוא הפלישה של ההתענגות של האחר, הטראומה של ההתענגות. הטראומה הזו, הכתיבה הזו של התענגות בגוף, גורמת לנו להישאר מנותקים מההתענגות שלנו, למרות שאז אנו יכולים - כפי שאמרתי - לעבוד על זה, להתיק את זה, לעשות סובלימציה. לאקאן אומר "לדעת-עשות"; נדרש "לדעת-עשות" עם השנאה, שכן בחוויה הפסיכואנליטית, אנו מובילים למעשה כל סובייקט לשנא (את עצמו) פחות.

תחושת האשמה כיום: זאת שאלה קשה. תחושת האשמה קשורה קשר הדוק לשנאה. בתפיסה הפרוידיאנית, תחושת האשמה הייתה תחושת האשמה על מות האב. מנקודת מבט זו, הסובייקט אשם ברצח ההוא, רצח יסודי שאפשר את קיומה של החברה, של הקשר החברתי של אחים. מאותו רצח, תחושת האשמה תמיד שם. האופק הלאקאני קרוב יותר לזה של קפקא, לחוויית האשמה של קפקא. הוא מצביע עליה ב"משפט" או ב"מושב העונשין". זוהי דווקא אשמה שחורגת מעבר לאב. קפקא, סובייקט פסיכוטי מובהק, הוא כנראה ממציא עולם שבו לאב כבר אין את מקומו. "המכתב אל האב" מעיד על משמעותה של הרחקה רדיקלית, על הניכור המוחלט של האב כלפי הסובייקט. אבל מה שקפקא מגלה בדיוק, מה שהוא כותב כל כך נפלא, הוא שברגע שדמות האב, שם האב, כבר לא שם כדי לקיים את היקום, מה שיש הוא עונש נורא, סינגולרי, נוכח תמידית. לקפקא יש מעין אל מרושע לחלוטין, רודפני ושנא, אשר בבירור דוחק לחלוטין את רעיון האשמה הפרוידיאני. ולאקאן אמר בהוראתו, כדי לגרום לנו להבין מה הוא זה שפועל מנקודת מבטו: אם נתעלם מהפיקציה האבהית, מה קורה במשלב של האשמה והשנאה; כפי שמוזכר מספר פעמים על ידי האל הרשע של יעקב בזהם, מיסטיקן גרמני, או האל הנורא של לותר. ההערות הללו נועדו לגרום לנו לחוש את הטרנספורמציה של תחושת האשמה לתחושה של שנאה סינגולרית. זה כבר לא קשור למישהו שיש לו סוג של התענגות אוניברסלית, שמתענג על כל הנשים. לא! זה מצביע לכיווני, במה שההתענגות שלי היא הכי בלתי נסבלת.

ה. הקבוצה כמיקומו של אירוע ממשי בגוף?

לסיום, ארצה לחזור לנקודת ההתחלה של השיטוט הזה שלי, דרך השאלות של פסיכולוגיית ההמון. פרויד טען שלא ניתן להפריד בין הפסיכולוגיה של הפרט לבין פסיכולוגיית ההמון. החיבור שלו מ-1921 היה ניסיון להסביר תופעות חברתיות מנקודת המבט של הפסיכואנליזה. לוראן, בדבריו באותו כנס במילאנו שהוזכר קודם לכן, יוצא מתוך נקודת מבטו של לאקאן, הנפרדת מזו של פרויד, "שהיה משועבד יתר על המידה לאב. זו עמדה חשובה להבנת הניגוד בין המשטרים הפופוליסטים של שנות השלושים במאה הקודמת - אנכיים, מרוכזים סביב מנהיג בעל ייחוד ודוקטרינה חזקה - לבין הפופוליזם החדש הנתמך על ידי תנועות אופקיות, שמחוברות ע"י דפי פייסבוק, ריבוי צורות, אטומיסטיות, מאוחדות על ידי השנאה של 'האליטות' בין אם הן

מסתכמות לכדי שם (מקרון, סורוס) ובין אם דרך שנאה לאובייקטים של חליפין כמו היהודי או המהגר. לא נשכח את הדגש שפריד שם על המנהיג עצמו כדמות חזקה בעוד שהפופולזם החדש תואם מנהיגים חלשים והחזקים הם כבר לה מה שהיה פעם – הרי ככלות הכול, טראמפ אינו היטלר.

בהרצאה שנמסרה ביום עיון של המחלקה לפסיכואנליזה באוניברסיטת פריז VIII שהתקיים ב-9 בינואר 2017, תחת הכותרת 'זהות וטראומה', ואשר תורגמה לעברית ופורסמה בגיליון האחרון של עת לאקאן, התייחס אריק לוראן לשאלות הנוגעות לקשר החברתי בימינו. להלן קטע מדבריו:

פוליטיקת הזהויות ופוליטיקת אירועי הגוף

"פריד זיהה את מקור עוצמתו של הקשר המשותף בהזדהות עם האידיאל של מנהיג ההמון. ההמונים הם "שהציבו את אותו אובייקט יחיד במקום אידיאל האני שלהם, ובעקבות זאת הזדהו אלה עם אלה, באני שלהם".¹³ אין הכוונה באידיאל זה לממשיך דרכו של האב מן האדיפוס, אלא לאב מן השבט הקדמון, שבמיתוס הפרוידיאני, נהנה מגישה בלתי מוגבלת לנשים. התענגות חסרת-גבולות זו, שוכנת בו והופכת אותו למאיים: "מנהיג ההמון הוא תמיד האב הקדמון מעורר היראה, ההמון תמיד רוצה עוד ועוד להימצא תחת שליטתו של כוח בלתי מוגבל, ההמון מחפש כאחוז בולמוס להיתלות בסמכות, וכפי שאומר זאת לה-בון, הוא צמא לשעבוד ולכניעות".¹⁴ הקשר החברתי, המושתת על בסיסה הדחפי של ההזדהות, אינו מאפשר להתייחס אליו כדבר-מה הרמוני. גם בצורות יציבות של ההמון, יש בקשר החברתי עיקרון חוזר של חוסר-גבולות, שגם אם אינו תמיד בא לידי ביטוי בהמון הראשוני, הוא בכל זאת תמיד שם.

מן הספרות הסוציולוגית עולה שיסוד הקשר החברתי מוגדר על-פי תו ההזדהות עם האב בשבט הקדמון. זה מה שלאקאן מוותר עליו, בהציעו סדר חדש של הקשר החברתי המבוסס לא על ההזדהות אלא על הפנטזמה וההתענגות. מתוך הפנטזמה עולה *Massenpsychologie* אחרת, שהיא בעת ובעונה אחת רישום של אובדן הסובייקט וייצוג של ההתענגות. ברצוני להתבסס על נקודות ציון אלה כדי לבחון מחדש את הקטגוריות שמציעה ג'ודית באטלר, ולהתקרב לזכויות האדם כ"זכויות של הגוף" כפי שהציע ז'ן-קלוד מילנר.

ניתן לראות את החיבור בין הקשר החברתי לאופן ההתענגות, בהיעדרו של מנהיג, באופני הסובייקטיביזציה האירוטית שהופכים להיות מקובלים בימינו ויוצרים את הצורות השונות בהן יכול כיום אדם לחוות את האוריינטציה המינית. הדבר הראשון העולה על הדעת בהקשר זה הוא קהילות הלהט"ב או הקהילות

¹³ פריד, ז., "פסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האגו", מתוך "כל כתבי פריד", כרך XVI, הוצאת PUF, 1991, עמ' 54.
Freud S., « Psychologie des foules et analyse du Moi », in *Œuvres complètes*, Tome XVI, PUF, 1991, p. 54.
¹⁴ שם, עמ' 67.

הסאדו-מזוכיסטיות. אל קהילות ההתענגות, המרחיבות את אוצר המלים של הביופוליטיקה של סגנונות החיים האלטרנטיביים, יש להוסיף גם את קהילות התוהו-ובוהו, המצביעות אל צידה האחר של הפנטזמה, אל הרגע שבו הסובייקט שב ומתאושש מתוך אובדנו. מדובר בקהילות המורכבות מאקדמאים צעירים, עירוניים ומובטלים, אלה שבאירופה הלטינית קראו לעצמם *indignados*, ומעברו האחר של האגם האטלנטי "*Occupy...*". בתנועות אלה העיקר הוא לתפוס מקום סובייקטיבי, מקום של צעקה, היגד צרוף המפנה אל רגע האובדן. היגד צרוף כזה שונה בתכלית השינוי מרשימה של היגדים הכוללים תביעות מוגדרות. יעיד על כך הקושי לקשר את ההיגד הזה לתוכנית קלאסית של תביעות משותפות. רגע סובייקטיבי ראשון זה הוא מה שבאטלר מכנה שבירות. הוא מתייחס לנקודה שבה הסובייקט אינו יכול להיאחז בשום היגד של האחר. הוא קיים רק מבחוץ (*ex-siste*), בין השורות.

מגיע אז המצב השני של הפנטזמה, יצירת הקישור בין הסובייקט להתענגות. מחד ישנה צעקתו של הסובייקט, מאידך הגחתו של אובייקט *a* קטנה. גם בתולדות תנועות *Occupy* היינו עדים להתגלמות הקקון (*kakon*), האובייקט הרע, אותה התגלמות של ההתענגות הרעה, שהסובייקט אינו חדל מלרצות להיפרד ממנה. הגוף שממנו נחלצת צעקת התוהו-ובוהו איננו תבונה כי אם תשוקה. זהו גוף מתענג, שאפקטים רבי עוצמה ומועקה הותירו בו את חותמם. עבור לאקאן, הגוף הוא גוף במובן הקרוב למובן שאליו כיוון שפינוזה. זהו באותה המידה גוף הסובייקט, כשם שזהו הגוף הפוליטי. גוף איננו ביולוגי¹⁵, וזו הסיבה שהוא יכול להיות או חי, או מת. גוף הוא המקום שחוזה אפקטים ותשוקות, הן הגוף הפוליטי והן הגוף הפרטי. תשוקות פוליטיות חדשות מגיחות כאירוע של גופים פוליטיים חדשים, ואז עוברות טרנספורמציה.

ההפגנות הגדולות שהבעירו את ברזיל בתחילת 2013 לא נעשו בשמה של סיסמה משותפת ולא היה תו הזדהות שיהיה בו כדי להסביר את התנועות ההמוניות הללו. לעומת זאת, אנו עדים כעת לחזרתם של שני מחנות, שנוצרו בברזיליה בעקבות החומה שהפרידה בין המפגינים בעד הליך ה-*impeachment* או נגדו. בפריס תפסה תנועת *Nuit Debout* מקום בעת ובעונה אחת גם כריק וגם כמחנה, כפי שניתן לראות בטקסט שהפיצו מספר מארגנים ב-7 באפריל, תחת השם הבדוי קמי דלפלאס (*Camille Delaplace*). הטקסט מזכיר 'ריק, זמינות', שאותם מסמלת בפריס כיכר ה-*Place de la République*. 'את הריק הזה', ממשיך הטקסט, 'לא נדרשנו לחולל סביבנו כי זה זמן רב כולנו כבר חיינו בתוכו. הריק הזה הוא היעדר הלגיטימיות, שבו מתקבלות למעשה כל ההחלטות כיום'.¹⁶ מחד, הריק, ומאידך, אבל בו-זמנית, פינקלקראוט, שגורש מן הכיכר, מגלם את האובייקט הרע, הקקון (*kakon*), זה שלא צריך להיות כאן.

¹⁵ ז'ק-אלן מילר, "ביולוגיה לאקאניאנית ואירוע של גוף", מתוך *La Cause freudienne*, פריס, הוצ' *Navarin/Le Seuil*, מס' 44, פברואר 2000, עמ' 17.
Miller J.-A., « Biologie lacanienne et événement de corps », *La Cause freudienne*, Paris, Navarin/Le Seuil, n° 44, février 2000, p. 17.

¹⁶ ראיון עם לואיק בלונדיו, הועלה על הכתב על-ידי קתרין וינסן, לה מונד, 16 באפריל 2016.
Entretien avec Loïc Blondiaux, propos recueillis par Catherine Vincent, *Le Monde* du 16 avril 2016.

בתנועות אלה מופיעים שני מצבי פנטזמה, המצביעים במדויק על סוג של קשר חברתי, שאיננו עובר דרך הזדהות עם תו משותף – אלא פועל במשלב של גוף פוליטי, הנוצר כיש (existence) לוגי ועוברות בו התשוקות הפנטזמטיות.

ממשי זה של הקשר החברתי קיים במיוחד בדת, שם, עבור לאקאן, מהווה המיסטיקה את אחת מצורות הוויסות של ההתענגות בגוף. יש אם כן היבט של תבונה, של וויסות הגוף וההתענגות, על-ידי הדת. זה מה שהולך לכיוון העידון. אולם בוויסות הזה פועל גם היבט אחר והוא החלפת גוף המאמין בגוף הכנסייתי שאליו הוא משתייך. לזאת התכוון לאקאן כשדיבר על המתן שנותן המאמין, התורם את האובייקט שלו לאל, שהוא מושא ההערצה שלו. נקודה זו משותפת לכל הדתות אך היא שונה מדת לדת ויש לבחון אותה לגופו של עניין.

זו הפרספקטיבה, שבמסגרתה יש לבחון את היחס בין גופו של המאמין לגוף המאמינים, כאמור, תוך התחשבות בייחודיותו של יחס זה בכל דת. ניקח, לדוגמה, את סוגיית קהילת המאמינים באסלאם: האם גוף זה, המכונה אומה, הוא דמיוני או ממשי? האם האומה היא "מטריקס", קהילה מיתית דמיונית, כפי שסבור הסוציולוג פרחד קוסרוחואר¹⁷ (Farhad Khosrokhavar), או שמא היא מיקומו של אירוע ממשי בגוף? זה מה ששואל ז'ק-אלן מילר כאשר הוא מדבר על החשיבות של החלפת התפיסה הפרוידיאנית בדבר חברת האחאים במושג האחר ככזה, גופו של האחר. בעוד שפרויד מסתמך על האיסור האבהי, לאקאן מציין, מעבר לאיסור, שאי אפשר להתענג על גופו של האחר. אין התענגות אלא רק על הגוף והפנטזמה. בהתבוננו בהתענגות באופן כללי יותר, כאירוע של גוף, מציין ז'ק-אלן מילר: "פרויד חוקר את בעיית המעבר מהתענגות אוטו-ארוטית לסיפוק הזדווגותי. לאקאן קובע שהדבר אינו מתרחש כלל ושמדובר באשליה פרוידיאנית, ושבאופן בסיסי ויסודי, אינני מתענג על גופו של האחר, כי אין התענגות למעט ההתענגות על הגוף של עצמך או על הפנטזמה שלך, או הפנטזמות... תהיתי אם גופו של האחר אינו מתגלם, בעצם, בקבוצה. האם הקליקה, הכת, הקבוצה, אינן בעצם מאפשרות התענגות על גופו של האחר, שאני חלק ממנו? [...] האם לא מתאפשרת כאן ברית חדשה בין הזדהות לבין דחף? [...] האם לא יצרו עריפות הראשים המתקשרות של המדינה האסלאמית – שהביאו לה אלפי מתגייסים חדשים, וההתלהבות שאפיינה סצנות אלה – ברית חדשה בין ההזדהות לדחף, ובמיוחד [...] הדחף התוקפני [...] ואני אומר: ניצחון אסלאמי".¹⁸

גם רולאן גורי מציין, בדרכו, את כפיפותו של הגוף הפוליטי של הקבוצה לגופו של הסובייקט. אולם הוא מציג את מעשה ההחלפה הזה רק מהיבט המוות שלו, שכן הוא מותיר ברקע את ניצחונו של ביטול העצמי, אותו אָפֶקט ייחודי של השיגעון הדתי, שלאקאן מייחד לעונג המיסטי. "אנשים אלה, ההורגים באופן חסר הבחנה,

¹⁷ פרחד חוסרוחואר, "הניאו-אומה החמימה וההומגנית באורח מיתי", מצוטט אצל הנרי טינק, "האם הרדיקליזציה הג'יהאדיסטית מהווה סוג של כת?", הועלה לאינטרנט ב-Slate, 16 בנובמבר 2015

Fahrad Khosrokhavar, « La néo-oumma chaleureuse et mythiquement homogène » cité in Henri Tincq, « La radicalisation djihadiste est-elle une dérive sectaire ? » mis en ligne sur Slate le 16 novembre 2015.

¹⁸ ז'אק-אלן מילר, "בכיוון גיל ההתבגרות", דברי סיום ביום העיון השלישי של מכון הילד, 21 במרץ 2015
Miller J.-A., « En direction de l'adolescence », Intervention de clôture à la 3e Journée de l'Institut de l'Enfant, 21 mars 2015

נבלעים באורח בלתי מובחן בארגון ההמוני שנותן להם גב ולוקח אותם תחת חסותו. הם מאבדים בו את זהותם הייחודית [...] הם אצים להתמסר למנגנון המנהל אותם באופן מוחלט ונוטל במקומם את האחריות לכל מה שקשור ליכולת לחשוב, להחליט, לחיות. בפועל, בהזדהות המוחלטת עם גופו של הארגון, הם למעשה כבר מתו, חברתית וגם סובייקטיבית".¹⁹ בספרו האחרון בוחן פתחי בנסלמה רעיון זה של ז'ק-אלן מילר, מנקודת המבט של פגיעה באידיאל שהמאמין מחזיק בו, הנמחק על-ידי מיתוס זהותי של איסלאמיזם. את ההתענגות הוא מקשר לפיתוי הנרציסטי: "פיתוי זה נוגע בלב-לבם של הבקעים והסדקים שחווים הצעירים בזהותם. הוא פועל כגורם המרתך יחדיו את חלקי האני המאויים באמצעות מיזוג האני עם קבוצת שווים, על-מנת ליצור קהילה של אמונה החווה ביחד ובמשותף את אותן האמוציות. האפקט הקבוצתי מספק את האשליה, לפיה ביחד ניתן להתענג על אותו הגוף".²⁰ ניתן לטעון כנגדו שהוא איננו מבחין במידה מספקת בין שאלת ההזדהות ושאלת הדחף, ומחבר אותן זו לזו באופן נחפז מדי.

אמיר קופרשמידט

¹⁹ גורי, ר., "משבר הערכים מסייע לתיאור-פשיזם", הועלה על הכתב על-ידי ז'ולי קלאריני, לה מונד, 2 בינואר 2016
Gori R., « La crise des valeurs favorise les théofascismes », propos recueillis par Julie Clarini, Le Monde, 2 janvier 2016

²⁰ בנסלמה, פ., קיימת בעיה בהשוואת הרדיקליזציה האיסלאמיסטית לתופעות של כת, לה-מונד, 11 במאי 2016
Fethi Ben Slama, Assimiler la radicalisation islamiste à un phénomène sectaire pose problème, in Le Monde du mercredi 11 mai 2016